

«ВСІ МИ ПРЕЗИДЕНТИ»: КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ І ВАРІАТИВНА НАЦІЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ВІДНОВЛЕННЯ

Ярош Я. Б.

ВСТУП

У контексті війни, яку веде Росія проти України, застосовуються різні важелі впливу, серед яких ключову роль відіграє інформаційна пропаганда, зокрема фальсифікація історичних фактів і маніпуляції історичною тематикою в засобах масової інформації, академічному середовищі та на міжнародних політичних майданчиках. Історичні наративи, підсилені ідеологічними кліше, формують відповідне середовище та впливають на повсякденну свідомість і комунікацію, змінюючи категорії мислення й посилюючи світоглядну дезорієнтацію й невизначеність. Це створює серйозні виклики для національних інтересів України та стійкості її суспільства.

Здатність аналізувати історичні наративи – їхні витoki, трансформації та канали впливу – є важливою складовою щодо протидії російській пропаганді. Тому розвінчання міфів і фейків, аргументоване спростування та просвітницька робота з використанням сучасних технологій становлять невід'ємну частину інформаційної протидії агресору та захисту національних інтересів України.

1. Науковий дискурс щодо використання наративів

У сучасному політичному процесі спостерігаємо використання історії як інструмента для досягнення політичних, воєнних та економічних цілей. Російська пропаганда системно експлуатує історичні наративи як складову інформаційної війни проти України та фальсифікує події та факти в історії України. Фальсифікацію розглядаємо, як умисне викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, подій, фактів. Наратив (від лат. *narrativus* – оповідний) – це поняття, яке використовується у літературній критиці та культурології для опису оповідання чи розповіді, що передають послідовність подій¹. Наратив може виникати у різних формах мистецтва, таких як література, кіно, театр, а також у медіа, інтерактивних та соціальних платформах.

Варто зазначити, що наративи відіграють значну роль у формуванні культурних цінностей та переконань, а також використовуються в історичному та політичному контексті для інтерпретації минулих подій та сучасних проблем.

Політичний наратив – це смислова оповідь, що несе політичне значення і застосовується для трансляції певних ідей, переконань або цінностей. Він виступає інструментом впливу на громадську думку, маніпуляції свідомістю та формування політичних рішень. Політичні наративи виконують низку функцій

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. <https://vtssum.wdbk.org>

у політичному житті: вони допомагають політикам обґрунтовувати позиції, викликати емоційну реакцію виборців і мобілізувати підтримку. Наративи також слугують для поширення ідеологій, конструювання соціальної бази та зміцнення владних інституцій.

Одним із ключових механізмів формування як індивідуальної, так і колективної пам'яті є політичний наратив, оскільки він структурує події, задає інтерпретаційні рамки та визначає, що саме суспільство має пам'ятати. Як зазначає В. Прима, політичні наративи, це історія, яку розповідають про політику, створена політиками та медіа з метою впливу на громадську думку². Така історія не лише передає інформацію, а й формує емоційно забарвлені образи, що закріплюються у свідомості.

У сучасних дослідженнях політики пам'яті підкреслюється, що наративи відіграють центральну роль у формуванні колективних уявлень про минуле. У збірнику «Політика пам'яті і “битви за минуле”» наголошується, що історична політика визначає, які події підлягають комеморації, а які забуттю, і таким чином формує масові уявлення, лояльність до влади та виступає засобом виховання³. Це означає, що політичний наратив не просто описує минуле, а активно його конструє.

Ю. Руденко підкреслює, що історична пам'ять у політичному контексті може розглядатися як «ресурс політичного впливу», оскільки вона або органічно формується суспільством, або цілеспрямовано створюється державою через політику пам'яті⁴. В іншому випадку політичний наратив стає інструментом, за допомогою якого влада задає бажану інтерпретацію історичних подій.

Політичний наратив визначає, які події вважаються значущими. Як зазначено у працях з теорії політичних наративів, наратив завжди має тематичну єдність, дійових осіб, події та часові рамки», що дозволяє структурувати історичний матеріал у вигідний для політичного актора спосіб⁵.

Емоційні образи – герої, жертви, вороги – підсилюють запам'ятовування. У дослідженнях політики національної пам'яті підкреслюється, що наративи створюють спільні ідеї, символи та смисли, які об'єднують націю і формують її ідентичність⁶.

Історія, створена для впливу на суспільство, мобілізації, легітимації влади або формування ідентичності, це і є політичний наратив. Він характеризується

² Прима В. Політичний та діловий наративи як філологічні проблеми. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, (208), 2024. С. 289–292. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-40>

³ Політика пам'яті і «битви за минуле»: збірник наукових праць / за заг. ред.чл.-кор. НАН України, д.і.н., проф. Кудряченка А.І. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. 238 с.

⁴ Руденко Ю. Концептуалізація історичної пам'яті як ресурсу політичного впливу в постмодерну епоху. *Науковий журнал «Politicus»*. Випуск 6. 2020. С. 7–12. <https://doi.org/10.24195/2414 9616.2020-6.1>

⁵ Прима В. Політичний та діловий наративи як філологічні проблеми. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, (208), 2024. С. 289–292. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-40>

⁶ Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження. Political Studies*, 1 (7), 2024. С. 135–158.

вибірковістю: підкреслює одні події, замовчує інші; емоційністю: використовує символи, героїв, ворогів; цілеспрямованістю: служить політичним інтересам; спрощеністю: часто спрощує складні процеси до «добро vs зло». Існує щоб керувати пам'яттю, формувати політичну поведінку, створювати образ «ми» та «вони».

Часто політичні наративи активно використовуються державою, медіа, політичними акторами та громадськими рухами. Політичний наратив сучасної України формується під впливом державної політики пам'яті, медіа та суспільних рухів. Його ключові елементи: Україна – держава, що історично прагнула свободи; українці – народ, який постійно бореться за незалежність; Росія – історичний агресор; Голодомор – геноцид українського народу; Революція Гідності – боротьба за європейські цінності; сучасна війна – продовження багатовікової боротьби за існування. Цей наратив виконує мобілізаційну та ідентифікаційну функції, особливо в умовах війни.

Політичний наратив створює стійкі когнітивні зв'язки, які активуються при згадці певних подій або понять. Це відповідає соціопсихолінгвістичному підходу до аналізу політичного дискурсу, де важливою є ефективність повідомлення для досягнення політичних цілей⁷.

У політиці пам'яті часто застосовуються механізми «ігнорування, привласнення фактів, спрощення історії та використання забуття», що дозволяє створювати бажану версію минулого та витіснити альтернативні інтерпретації⁸.

У сучасних умовах, особливо під час війни, політичні наративи стають основою для формування нової національної пам'яті. Т. Василевська та Т. Бевз зазначають, що в умовах повномасштабної війни формується «новітня національна пам'ять», яка визначатиме майбутню ідентичність країни, а суперечності між різними наративами можуть спричиняти конфлікти пам'яті всередині суспільства⁹.

Таким чином, політичний наратив є потужним чинником впливу на пам'ять, оскільки він: структурує історичні події у вигідну для політичного актора логіку; формує емоційні та символічні образи; визначає, що має бути пам'яттю, а що – забуттям; впливає на формування національної ідентичності та політичної поведінки. Політичний наратив виступає не лише способом комунікації, а й інструментом влади, що формує колективну пам'ять і визначає рамки суспільного мислення.

Наративи впливають на громадську думку та політичні рішення. Вони формують спосіб, у який суспільство сприймає події, факти та політичних акторів, тим самим визначаючи політичні уподобання, вибір представників і підтримку політичних рішень. Через селективне відтворення фактів і емоційне забарвлення наративи можуть істотно коригувати суспільні уявлення та спрямовувати процес ухвалення рішень.

⁷ Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних наративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Вісн. № 10*, травень 2010. <https://veche.kiev.ua/journal>

⁸ Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження. Political Studies*, 1 (7), 2024. С. 135–158.

⁹ Там само.

Наративи відіграють ключову роль у формуванні колективної пам'яті, ідентичності та політичної культури суспільства. В українському контексті, особливо з огляду на складну історію державотворення, колоніальний досвід та сучасну війну, питання співвідношення історичного та політичного наративів набуває особливої актуальності. Історичний наратив прагне реконструювати минуле на основі наукових методів, тоді як політичний наратив використовує минуле як інструмент впливу на сучасність (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння історичного та політичного наративів України

Критерій	Історичний наратив України	Політичний наратив України
Мета	Пояснення минулого	Вплив на суспільство
Джерела	Архіви, документи, наукові праці	Символи, емоції, політичні меседжі
Стиль	Аналітичний, критичний	Емоційний, мобілізаційний
Ставлення до фактів	Критичне, багатогранне	Вибіркове, акцентоване
Функція	Пізнавальна	Ідеологічна, ідентифікаційна
Приклади	Наукові реконструкції історії Росії, УНР, УПА	«Україна – країна свободи», «Ми – нащадки Росії»

Історичний наратив – це науково обґрунтована інтерпретація минулих подій, що базується на джерелах, критичному аналізі та академічних підходах. Він прагне до максимальної об'єктивності, хоча й визнає множинність інтерпретацій. В українській історіографії історичний наратив формувався під впливом праць М. Грушевського, І. Крип'якевича, Н. Яковенко та інших дослідників, які намагалися відновити тяглість української державності та культури. Історичний наратив – це інтерпретація минулих подій, створена істориками на основі джерел, фактів і наукових методів. Його ключовими рисами – ґрунтується на доказах і перевірених джерелах, прагне до об'єктивності (наскільки це можливо), описує причини, наслідки, контекст, допускає множинність інтерпретацій, але в межах наукової доброчесності. Він існує щоб зрозуміти, як було насправді, і пояснити логіку історичних процесів.

Український історичний наратив ґрунтується на таких ключових положеннях: тяглість української державності від Київської Русі; унікальність козацької політичної традиції; боротьба за незалежність у XIX–XX ст.; трагедії тоталітарних режимів (Голодомор, репресії); відновлення державності у 1991 році. Цей наратив прагне до комплексності та враховує суперечливість історичних процесів: неоднозначність діяльності гетьманів, складність між-етнічних відносин, різні політичні орієнтації українських рухів у XX столітті.

При тому слід зазначити, що історичний і політичний наративи не існують окремо: політичний часто спирається на історичний, але адаптує його до сучасних потреб. Нерідко конфлікти виникають тоді, коли політичний наратив спрощує або ідеалізує минуле, ігноруючи складність історичних процесів.

Водночас у періоди загроз (наприклад, під час війни) політичний наратив стає важливим інструментом консолідації суспільства.

Політичні та історичні наративи відіграють ключову роль у формуванні колективної пам'яті, а отже – у здатності суспільства долати травматичне минуле. Історичні наративи, спираючись на наукову реконструкцію подій, забезпечують критичне осмислення минулого, відкривають простір для визнання фактів і деконструкції міфів, що відтворюють насильство або підтримують колоніальні моделі мислення. Вони створюють інтелектуальне підґрунтя для діалогу, примирення та формування відповідальної культури пам'яті.

Політичні наративи, у свою чергу, визначають емоційні та символічні рамки, у яких суспільство переживає історичні травми. Вони можуть сприяти зціленню пам'яттю, коли спрямовані на визнання страждань, солідарність, відповідальність і побудову спільного майбутнього. Водночас політичні наративи здатні й поглиблювати конфлікти, якщо використовують минуле для мобілізації ворожнечі, героїзації без критики або виправдання насильства.

Ефективне зцілення пам'яттю можливе лише тоді, коли історичні та політичні наративи взаємодіють у конструктивний спосіб: наукова об'єктивність поєднується з емоційною підтримкою, а критичне осмислення минулого – з формуванням об'єднавчих символів. У такому випадку пам'ять перестає бути джерелом розколу й перетворюється на ресурс розвитку, стійкості та національної єдності. Саме баланс між правдою історії та відповідальною політичною інтерпретацією визначає, чи стане пам'ять інструментом зцілення, чи залишиться полем конфлікту.

Частиною структури колективної пам'яті, яка впливає на те, як суспільство розуміє минуле і будує політичні наративи сьогодення є історичні міфи. Це не просто вигадані історії вони є одним із найпотужніших інструментів формування ідентичності, легітимації влади та мобілізації громадян¹⁰. Історичні міфи подають минуле як сакральну оповідь, а не як послідовну хронологію, і використовуються для обґрунтування права народу на певну назву, територію чи державність (наприклад, міф про «братський народ»). Вони є фундаментальним інструментом конструювання та закріплення національної і культурної ідентичності й створюють ідеологічну базу для мобілізації суспільства.

У сучасній науці історичні міфи розглядають як прямих попередників політичних міфів, які трансформуються в інструменти політичної комунікації та впливу.

Фальсифікація української історії стала одним із ключових механізмів, за допомогою яких російська політична еліта намагається обґрунтувати власну агресивну політику та легітимізувати війну проти української держави. Ще до початку повномасштабного вторгнення В. Путін активно втручався не лише в інтерпретацію подій Другої світової війни, а й у трактування історичного минулого українського народу.

¹⁰ Філіпович М. Історичні стереотипи та міфологічні нарації у публічній історії. Public history: selected issues: Collective monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2024. 492 p. P. 207–236. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-465-8-9>

У програмній статті «Про історичну єдність росіян та українців», опублікована на сайті президента Росії у 2021 р., він намагався сконструювати наратив про нібито природну та неминучу «спільність» двох народів, а також про штучність і абсурдність будь-якого політичного чи культурного протистояння між ними. Стаття починається з того, що «українці та росіяни – один народ, одне ціле». У статті маніпулятивно акцентується увага на тому, «що справжня суверенність України можлива лише в партнерстві з Росією. Наші духовні, людські, цивілізаційні зв'язки формувалися протягом століть, сходять до тих самих витоків, загартовувалися спільними випробуваннями, досягненнями і перемогами. Наша спорідненість передається із покоління до покоління. Вона – у серцях, у пам'яті людей, які живуть в сучасних Росії та Україні, в кровних узах, які об'єднують мільйони наших сімей. Разом ми завжди були і будемо багатократно сильнішими та успішнішими. Адже ми – один народ»¹¹.

Цікавою для розуміння наукового дискурсу щодо фальсифікації української історії щодо легітимації війни з боку російської політичної еліти є праця З. Біро «Імперські зусилля Росії та її геополітичні наслідки: Російсько-українська війна»¹². Дослідник наголошує на тому, що «існує багато спільного у вірі та культурі двох народів, незважаючи на те, що різні групи східних слов'ян перебували під контролем різних держав з досить давніх часів – фактично з середини XII століття. Втім, переважна більшість залишалася православними християнами, незалежно від того, жили вони на території Литовського князівства чи Золотої Орди»¹³.

У межах статті вся відповідальність за сучасну політичну ситуацію покладається виключно на українську сторону, передусім на політичну еліту, що прийшла до влади після 2014 р. Формальні самокритичні зауваження, які траплялися у тексті, мали радше декоративний характер і виконували функцію риторичного прийому, покликаною надати аргументації видимість збалансованості. Насправді ж стаття стала ідеологічним підґрунтям для подальшої агресії, оскільки закріплювала історичні міфи, що заперечують суб'єктність України та виправдовують імперську політику російської держави.

Лінгвістична та релігійна спорідненість українців і росіян не може слугувати підставою для ототожнення двох народів. У сучасних дослідженнях політичних націй наголошується, що їхнє формування визначається не лише етнічними чи мовними параметрами, а значною мірою – соціальними практиками, історичними уявленнями, правовими нормами та моделями внутрішньої взаємодії спільноти.

Якщо врахувати ці чинники, стає очевидним, що між українською та російською соціальною організацією існують суттєві й системні відмінності. Вони проявляються у різних політичних традиціях, способах самоорганізації,

¹¹ Путін опублікував українською статтю “про єдність росіян і українців”. 2021. <https://www.pravda.com.ua>

¹² Біро З. Фальсифікація історії: війна і російська політика пам'яті. У: Балінт Мадяр, Балінт Мадлович (ред.). Геополітичні наслідки імперських прагнень Росії. Російсько-українська війна. Том другий. Бостон: Academic Studies Press, 2024. С. 68–92.

¹³ Біро З. Імперські зусилля Росії та її геополітичні наслідки: Російсько-українська війна. 2024. URL.:<https://www.jstor.org/stable/jj.36234061.7>

ставленні до влади, а також у відмінних історичних наративах, які формують колективну ідентичність. Саме ці розбіжності унеможливають будь-які твердження про «єдиний народ» і спростовують ідеологічні конструкції, що використовуються для виправдання агресивної політики Росії.

Попри активні спроби В. Путіна виступати в ролі «інтерпретатора історії», його функція як глави російської держави не полягає у виробленні історичних концепцій чи визначенні права українців чи інших націй на існування. Це не входить до компетенції політичного лідера. Натомість його безпосередній обов'язок – дотримуватися міжнародних угод, укладених від імені російської держави, незалежно від його особистих переконань щодо української ідентичності. Українська держава існує як суб'єкт міжнародного права, і її суверенітет був офіційно визнаний Росією у низці документів, підписаних упродовж більше ніж трьох десятиліть.

Зокрема, Росія неодноразово підтверджувала державність і територіальну цілісність України:

- Угода про розпад СРСР і створення СНД (1991 р.);
- Будапештський меморандум (1994 р.);
- Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Росією та Україною (1997 р.);
- Договір про розмежування кордонів між Росією та Україною (2003 р.);
- Продовження дії договору про кордон ще на десять років (2008 р.).

Саме ці юридично зобов'язувальні документи мали б бути предметом уваги російського президента, а не створення псевдоісторичних трактатів. Проте В. Путін послідовно намагається виправдати власні дії щодо України через маніпулятивне використання історії. Навіть у промові, виголошеній за три дні до початку повномасштабного вторгнення, центральне місце посідали історичні ілюзії та фальсифіковані інтерпретації минулого.

З. Біро наголошує на тому, що «ще створює враження, що Путін переконаний у здатності історичного наративу – або його упередженої версії – слугувати універсальним виправданням для будь-яких рішень і злочинних дій, здійснених Росією під час війни проти України»¹⁴. Таким чином, російська політична еліта фальсифікує історію та перетворює її на інструмент політичної легітимації російської агресії, а не на сферу наукового пізнання.

2. Окремі аспекти протидії російській пропаганді

Важливий внесок у дослідження ключових наративів російської пропаганди щодо історії України зробив колектив українських істориків під редакцією В. Єрмоленка у виданні «Ревізія історії. Російська історична пропаганда та Україна»¹⁵.

Джерельна база дослідження охоплює понад 850 тисяч дописів у соціальних мережах, що відображають різноманітні історичні наративи, які активно циркулюють в інтернет-просторі й впливають на свідомість мільйонів

¹⁴ Біро З. Імперські зусилля Росії та її геополітичні наслідки: Російсько-українська війна. 2024. URL: <https://www.jstor.org/stable/jj.36234061.7>

¹⁵ Єрмоленко В. (ред.). Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна. Київ : К.І.С., 2019. 99 с.

користувачів. Після первинного збору даних групою аналітиків до проєкту долучилися вітчизняні історики з ініціативи «ЛікБез. Історичний фронт», які зосередили дослідження на шести наративних конструктах, що безпосередньо стосуються історії України та використовуються в політичних цілях:

- Україна – невдала тінь Росії»;
- «Україна – штучний проєкт Заходу»;
- «Крим, Донбас і південний схід України – це Росія»;
- «СРСР – потужна імперія, Сталін – герой»;
- «Усі українські націоналісти були фашистами»;
- «Україна забула про перемогу над нацизмом».

Це дослідження поєднує великомасштабний аналіз цифрових джерел із фаховою інтерпретацією істориків, що дозволяє системно виявляти механізми поширення та політичного використання історичних міфів у російській пропаганді. Особливу увагу в дослідженні привертає поділ відповідей українських істориків на два блоки: матеріали учасників проєкту «ЛікБез. Історичний фронт» (К. Галушко, Я. Примаченко, Г. Єфіменко, С. Громенко, І. Гоменюк) та розгорнена позиція провідного історика Я. Грицака.

Автори дослідження підкреслюють, що розглянуті наративи мають значно глибший і ширший характер, ніж поодинокі фейки. Це не просто дезінформація, а цілеспрямована ревізія історії, яка функціонує як інструмент ідеологічного тиску на майбутні покоління, спрямований на поступове підірвання української національної ідентичності та дискредитацію української історичної пам'яті.

Ютуб-канал «Історія Без Міфів», що налічує понад 750 тис. підписників, став однією з вагомих відповідей на російську антиукраїнську історичну пропаганду та є одним із наймасовіших інтернет-проєктів в Україні, присвячених історії.

Один із співзасновників каналу, історик В. Мараєв, у інтерв'ю наголосив на використанні історії як інструмента війни: за його словами, російська держава системно експлуатує міфологізовані історичні стереотипи, поширюючи наративи, які заперечують існування українців як окремої нації та приписують створення України більшовикам¹⁶.

В. Мараєв підкреслює необхідність рішучої протидії цій інформаційній агресії: історичну брехню слід послідовно спростовувати й руйнувати аргументами, не залишаючи «камінця на камені» від фейків. Ефективною стратегією він вважає координацію зусиль наукової спільноти, зокрема істориків, а також державну підтримку інформаційної політики, спрямованої на просування правдивих наративів на міжнародній арені різними мовами (англійською, німецькою, французькою, італійською, іспанською, польською тощо).

Українські дослідники О. Хоменко, О. Маруховська-Картунова, Л. Тішко звертають увагу на роль протидії російській маніпуляції через підтримку закордонних науковців¹⁷. Найбільш відомим у вітчизняному інформаційному

¹⁶ Цаценко Ж. Владлен Мараєв: Істориків часто питають про те, що буде далі, – але історики не передбачають майбутнє. <https://skvot.io>

¹⁷ Хоменко О., Маруховська-Картунова О., Тішко Л., Аналіз фальсифікацій історичних фактів та подій в історії України російською пропагандою. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)* : журнал. 2023. № 10(16) 2023. С. 1138–1157.

просторі є ім'я американського дослідника, професора Єльського університету Т. Снайдера. Уже 25 лютого 2022 р. він у своїх публікаціях закликав міжнародну спільноту надати Україні фінансову допомогу, і коротко, але влучно пояснював міжнародному співтовариству відмінність між Україною та Росією.

На нашу думку, Т. Снайдер вдало окреслив роль історії в сучасних політичних процесах: «Поки росіяни дедалі частіше апелюють до міфологізованих і нереалістичних версій свого минулого, українці за останній рік певною мірою відкрилися для власної історії»¹⁸.

Т. Снайдер неодноразово підкреслював небезпеку злиття історії з політикою у виступах російської політичної еліти загалом: коли історія стає інструментом політики, на передній план виходять псевдоміфи, що служать ідеологічним цілям і часто реалізуються через воєнні або репресивні методи¹⁹.

Російська пропаганда активно підтримувала міф про «братні народи». За даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, у 2017 р. 27,2% респондентів вважали, що українці та росіяни залишаються братніми народами. Натомість опитування 23–31 травня 2023 р. зафіксувало лише 3,8% прихильників цієї тези. У 2017 р. 49,6% опитаних вважали, що українці й росіяни колись були братніми народами, але вже такими не є; у 2023 р. ця частка дещо знизилася до 47,7%. Частка тих, хто вважав, що українці й росіяни ніколи не були братніми народами, зросла з 16% у 2017 р. до 43,2% у 2023 р. Відсоток респондентів, які не змогли відповісти, становив 7,1% у 2017 р. та 5,3% у 2023 р.²⁰

Найбільш помітні регіональні зрушення спостерігаються на півдні та сході країни. У 2017 р. 57% мешканців східних областей вважали, що українці й росіяни були братами «з давніх-давен і назавжди»; у 2023 р. цю позицію підтримали лише 10% опитаних. У південних областях відповідні показники становили 45% і 3%. У центральних областях 48% респондентів вважають, що колись українці й росіяни були братніми, але тепер такими не є. Серед жителів західних областей 61,5% переконані, що українці та росіяни ніколи не були братніми народами²¹.

Цікавими є результати опитування, яке проводилося соціологічною службою Центру Разумкова вже у 2024 р. на підконтрольних територіях України методом face-to-face серед 2016 респондентів, і теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

У 2024 р. лише 3% громадян України погоджуються з твердженням про «братерство» українців та росіян, що демонструє різке падіння порівняно з 27% у 2017 р. Водночас частка тих, хто переконаний, що ці народи ніколи не були

¹⁸ Хоменко О., Маруховська-Картунова О., Тішко Л., Аналіз фальсифікацій історичних фактів та подій в історії України російською пропагандою. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал.* 2023. № 10(16) 2023. С. 1138–1157.

¹⁹ Снайдер Т. «The Making of Modern Ukraine». Лекційний курс Єльського університету, 2022; <https://mezha.net>; Дзисюк Д. Снайдер Т.: Інтерв'ю для Forbes Україна, 2024. <https://forbes.ua>

²⁰ Дутік К. Скільки українців досі вірять у наратив «братні народи» з росією: соціологічне дослідження. <https://parlament.ua>

²¹ Там само.

братніми, зросла з 16% до 44%. Найбільш відчутні трансформації відбулися у східних та південних регіонах. Сьогодні лише 7% респондентів там підтримують тезу про «вічне братерство», тоді як більшість на півдні (66%) та значна частка на сході (45%) вважають, що братерські відносини існували в минулому, але нині втратили актуальність. У західному регіоні 62,5% опитаних переконані, що українці та росіяни ніколи не були братніми народами; у центрі цю позицію поділяють 43%, на сході – 34%, а на півдні – 21,5%.

Варто зазначити, що у дослідженні існують вікові відмінності: респонденти старші за 50 років частіше схиляються до думки про існування братерства у минулому, тоді як молодші покоління більшою мірою заперечують сам факт його існування.

Крім того, істотно знизилися оцінки культурної близькості з росіянами та білорусами. Якщо у 2017 р. громадяни півдня оцінювали її на рівні 7,3 бала з 10, то зараз – лише 3,1. На сході показник зменшився до 2,2, а загально-національний рівень становить 1,4 бала²².

У квітні 2022 р. Міністерство культури та інформаційної політики України спільно з Українським інститутом національної пам'яті ініціювали проєкт «Історичний спротив», метою якого є підтримка «історичного фронту», що постійно супроводжував російсько-українське протистояння та протидієв спробам Росії поглинути Україну. Перший прямий ефір проєкту відбувся у травні 2022 р. і був присвячений розвінчання міфу про «братні народи».

Ведучим ефіру був голова Українського інституту національної пам'яті А. Дробович, який у розмові з відомим українським істориком Я. Грицаком з'ясовував походження цього міфу та шляхи його подолання як у медійному просторі, так і в колективній свідомості. Як зауважив Я. Грицак, потреба в міфах була притаманна людям і в минулому, і залишається актуальною сьогодні.

Протягом тривалого часу Російська Федерація систематично нав'язувала міжнародній спільноті імперську пропаганду, репрезентуючи Україну як «невід'ємну частину історичних земель Росії».

Така риторика сприяла формуванню викривленого образу, внаслідок чого після проголошення незалежності України у 1991 р. значна частина міжнародної аудиторії мала труднощі з чітким розмежуванням між Україною та Росією. Це породжувало плутанину й водночас створювало сприятливий ґрунт для подальших спроб Росії відновити контроль над українською державою.

Однак повномасштабне вторгнення 2022 р. докорінно змінило міжнародне сприйняття українсько-російських відносин. Світова громадськість стала свідком жорстокості російської агресії та рішучості українського спротиву, що остаточно зруйнувало міф про «єдиний народ». Нині, коли війна відбувається вже чотири роки, можна констатувати: будь-які твердження про неподільність України та Росії є або свідомо маніпулятивними, і не заслуговують на серйозне сприйняття.

А. Гуріна відзначає ще одну маніпулятивну особливість, а саме «до початку повномасштабної війни міжнародний авторитет України залишався відносно

²² Дутік К. Скільки українців досі вірять у наратив «братні народи» з росією: соціологічне дослідження. <https://parlament.ua>

низьким, що спричиняло сприйняття її як другорядної та малозрозумілої держави, чия доля не мала істотного значення для світової політики. При цьому мало хто усвідомлював, що Україна є найбільшою країною Європи за територією»²³.

Ситуація докорінно змінилася після 2022 року. Протягом останніх чотирьох років карта України постійно з'являлася на шпальтах провідних міжнародних засобах масової інформації, завдяки чому усі могли ознайомитися з її географічними контурами та звернули увагу на масштаб держави у порівнянні з іншими європейськими країнами.

Медіа-висвітлення бойових дій додатково акцентувало на розмірах території України. Попри регулярні повідомлення про масштабні наступи та просування військ, загальна конфігурація лінії фронту залишалася відносно стабільною ще з першого року війни, що підкреслює просторову величину країни.

Хоча у порівнянні з Росією Україна може видаватися меншою, за європейськими мірками вона є однією з найбільших держав континенту. Зростаюче усвідомлення цього факту сприяє формуванню нового розуміння геополітичної ваги України у міжнародному контексті.

В інформаційному просторі було багато публікацій щодо «розділеної України» та відсутності єдності. Повномасштабне вторгнення суттєво підірвало багаторічні зусилля Росії представити Україну як країну, що розділена за географічними та ідеологічними ознаками.

Наратив про «розділену Україну», який походить із радянської та пострадянської пропаганди, довгий час слугував основою дезінформаційних кампаній під час ескалації російської агресії. Хоча цей наратив певною мірою здавався переконливим для частини міжнародної аудиторії, він був системно спростований консолідованою відповіддю українського суспільства на повномасштабне вторгнення.

Громадяни України в усіх регіонах продемонстрували масову солідарність у протидії агресору; мешканці міст, які раніше вважалися «проросійськими», також активно захищали свої домівки й громади. Це не означає зникнення регіонального різноманіття – Україна, як і інші великі європейські держави, зберігає внутрішні відмінності. Проте війна остаточно підірвала міф про «остаточно розділену Україну» й підтвердила, що переважна більшість громадян відкидає ідею «возз'єднання» з Росією.

ВИСНОВКИ

Протистояння Росії проти України продемонструвало ключову роль пропаганди як складової концепції гібридної війни. Через власні страждання та випробування українці на власному досвіді відчули дію інформаційної маніпуляції, створеної в російських спецслужбах і засобах масової інформації.

Історичні наративи можуть створюватися та поширюватися з метою спотворення реальності, розмивання фактичної картини та нав'язування альтернативних світоглядних матриць, які слугують певним політичним цілям.

²³ Гуріна А. ATLANTIC COUNCIL: Пять речей, які світ зрозумів про Україну з початку повномасштабного вторгнення РФ. <https://zn.ua>

Такі фальсифікації є складовою інформаційної війни. Більшість історичних наративів, що використовуються в російській пропаганді щодо України, мають корені в імперському та радянському дискурсі. Для ефективної протидії цим наративам необхідна консолідація вітчизняної наукової спільноти та державна підтримка інформаційної політики, орієнтованої не лише на внутрішню аудиторію, а й на міжнародних споживачів історичних аргументів.

АНОТАЦІЯ

У роботі зосереджено увагу на найпоширеніших історичних наративах, які використовує російська пропаганда в межах інформаційної війни проти України. Проаналізовано витоки цих наративів та їхні трансформації в політичному процесі.

Показано, що історичні фальсифікації, спотворення фактів є невід’ємною складовою інформаційної агресії Росії проти України та українців. Пропагандистські кампанії РФ спрямовані як на внутрішню аудиторію всередині країни, так і на міжнародну спільноту.

Встановлено, що значна частина цих наративів має імперське та радянське минуле, що визначає їхню стійкість і здатність до адаптації в сучасних інформаційних умовах.

Література

1. Біро З. Імперські зусилля Росії та її геополітичні наслідки: Російсько-українська війна. 2024. URL: <https://www.jstor.org/stable/jj.36234061.7>

2. Біро З. Фальсифікація історії: війна і російська політика пам’яті. У: Балінт Мадяр, Балінт Мадловіч (ред.). Геополітичні наслідки імперських прагнень Росії. Російсько-українська війна. Том другий. Бостон: Academic Studies Press, 2024. С. 68–92.

3. Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам’яті: ідеї, зміст, акценти. *Політичні дослідження. Political Studies*, 1 (7), 2024. С. 135–158.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. <https://vtssum.wdbk.org>

5. Гуріна А. ATLANTIC COUNCIL: Пять речей, які світ зрозумів про Україну з початку повномасштабного вторгнення РФ. <https://zn.ua>

6. Дзисюк Д. Снайдер Т.: Інтерв’ю для Forbes Україна, 2024. <https://forbes.ua>

7. Дутік К. Скільки українців досі вірять у наратив «братні народи» з росією: соціологічне дослідження. <https://parlament.ua>

8. Єрмоленко В. (ред.). Ревізія історії. Російська історична пропаганда та Україна. Київ: К.І.С., 2019. 99 с.

9. Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних наративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Віче*. № 10, травень 2010. <https://veche.kiev.ua/journal>

10. Політика пам’яті і «битви за минуле»: збірник наукових праць / за заг. ред.чл.-кор. НАН України, д.і.н., проф. Кудряченка А.І. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. 238 с.

11. Прима В. Політичний та діловий наративи як філологічні проблеми. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, (208), 2024. С. 289–292. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-40>

12. Путін опублікував українською статтю «про єдність росіян і українців». 2021. <https://www.pravda.com.ua>

13. Руденко Ю. Концептуалізація історичної пам'яті як ресурсу політичного впливу в постмодерну епоху. *Науковий журнал «Politicus»*. Випуск 6. 2020. С. 7–12. <https://doi.org/10.24195/2414.9616.2020-6.1>

14. Снайдер Т. «The Making of Modern Ukraine». Лекційний курс Єльського університету, 2022; <https://mezha.net>;

15. Філіпович М. Історичні стереотипи та міфологічні нарації у публічній історії. *Public history: selected issues: Collective monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. 492 p. P. 207–236 DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-465-8-9>

16. Хоменко О., Маруховська-Картунова О., Тішко Л., Аналіз фальсифікацій історичних фактів та подій в історії України російською пропагандою. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія») : журнал*. 2023. No 10(16) 2023. С. 1138-1157

17. Цаценко Ж. Владлен Мараєв: Історикив часто питають про те, що буде далі, – але історики не передбачають майбутнє. <https://skvot.io>

Information about the authors:

Yarosh Yaroslav Bogdanovich,

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of the Department of Political Science and Public Administration,
Lesya Ukrainka Volyn National University
24, F. Chopin Street, Lutsk, 43005, Ukraine